

DIESSEN, EEN ROMEINS DORP

Door Hans Schoenmaker

Op grond van vermeldingen in oorkonden en documenten is reeds vaak geconcludeerd dat Diessen een eeuwenoude historie kent. Probleem daarbij was dat de veronderstelde ouderdom niet met archeologische vondsten kon worden aangetoond. Sinds in 2001 op de bouwlocatie Reuseldal de restanten van een nederzetting zijn blootgelegd, is het bewijs geleverd dat Diessen al in de Romeinse tijd werd bewoond.

Die Romeinse voorgeschiedenis werd al vermoed door het bestaan van munten. Aan de ene kant van deze munten stond een afbeelding van de Romeinse keizer Postumus en aan de keerzijde een afbeelding van de "Brabantse"godheid Hercules Deusoniensis. Waarschijnlijk was deze Hercules een soort patroonheilige van de Taxandriërs, die in Midden Brabant woonden.

Bovendien kennen we de vermelding van de Romeinse schrijver, Hieronymus, van een veldslag te Deusone in het land der Franken. Een andere Romeinse schrijver, Ammianus Marcellinus, schreef dat in 370 na Christus een groep Saksen een plundertocht ondernam, maar dat de Romeinse generaal Nannenus ze in de pan hakte. Deusone zou hetzelfde zijn als Diessen aan het riviertje de Reusel, dat vroeger de Dieze heette.

Deze speculatieve opvattingen bestonden al vanaf de 50-er jaren van de vorige eeuw, maar werden weer actueel door de opgravingen, die uitgevoerd werden door het Archeologisch Instituut Vrije Universiteit Amsterdam en enkele vrijwilligers uit Diessen en Hilvarenbeek.

Het Diessens landschap in de prehistorie

Een beschrijving van de gemeente Diessen uit 1936: *Dit schildvormige gebied - vandaar de veldnaam het Schelleke of Schildeke - troffen de eerste bewoners aan in de prehistorie. Het omvatte de Westerwijk, de Elders, het Schelleke, de Vroonakker, de Alsie, het Hoekje, het Laar en de Heuvel. Het waren de hoger gelegen gronden tussen het stroomdal van het Spruitenstroopje en dat van de Reusel.*

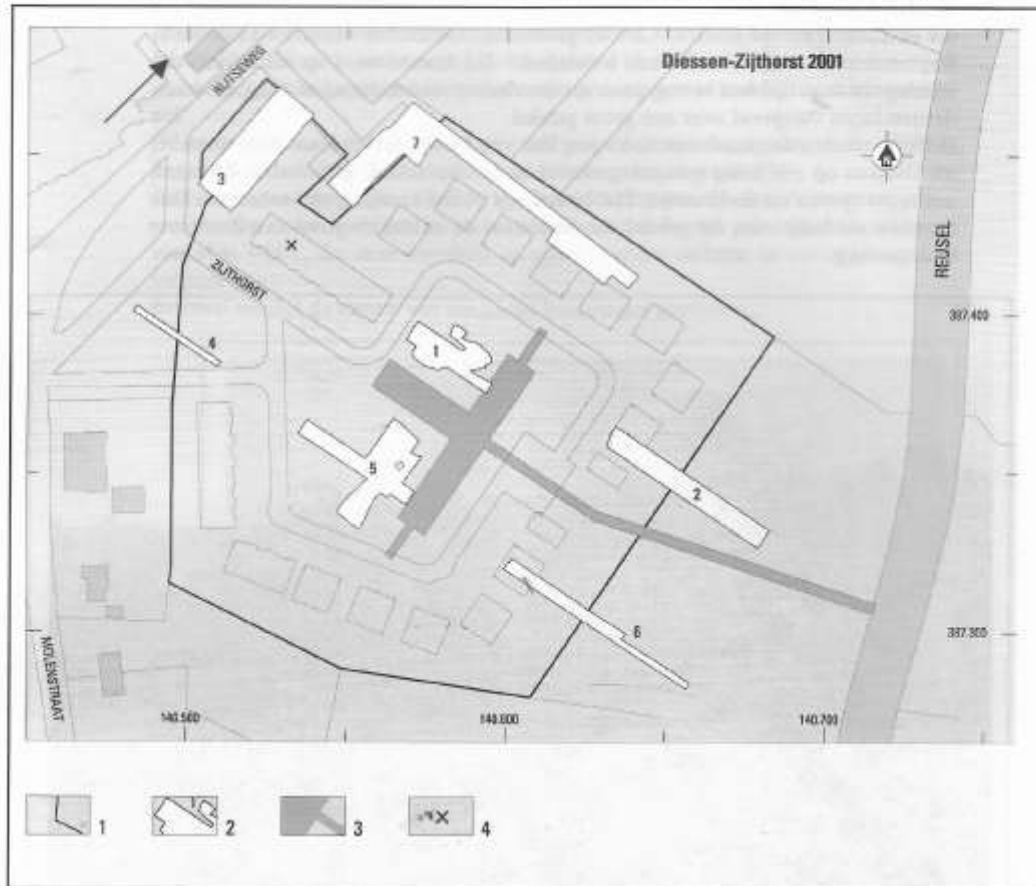
De zuid- noordloop van deze beekjes vond zijn oorsprong in de laatste ijstijd, zo'n 10.000 jaar geleden. De beken waren breder dan tegenwoordig en het laaggelegen beekdal was vochtig.

De hoger gelegen gronden, toen een soort toendragebied, stonden onder invloed van overheersende westenwinden. Deze verplaatsen het zand van west naar oost. Het zwaarste materiaal bestond uit zandkorrels, die niet ver kwamen. De lichtere deeltjes, die vruchtbaarder ware, werden verder naar het oosten verplaatst.

Zo ontstond een landschappelijke situatie, waarbij de armste gronden direct ten oosten van de beek lagen, in dit geval het Spruitenstroompje, en verder daar vandaan, tegen de Reusel, de rijkste. De eerste boeren zochten naar de beste vestigingsplaats en dat was bij de vruchtbaarste grond. Zo komt het dat Diessen direct ten westen van de Reusel is ontstaan. Een patroon overigens dat voor de meeste plaatsen op de zandgronden telt. Op deze droge en vruchtbare gronden groeiden eiken, berken en beuken. Door het kappen en platbranden van stukjes bos kregen de landbouwers akkers. Als de grond was uitgeput, werd een volgend stuk bos gekapt en platgebrand. Zo verplaatste ook de bebouwing zich. De boerderij werd verplaatst naar een uitgeput veld en het oude erf werd als een nieuwe goed bemeste akker weer in gebruik genomen. Een gedeelte van het areaal lag braak en

werd gebruikt voor het weiden van vee. Na verloop van tijd waren deze percelen bemest en weer geschikt als akker.

Uitgaande van het totale areaal aan hoge gronden kunnen in de prehistorie in Dissen-Zijthorst 4 of 5 boerderijen bestaan hebben met maximaal 35 bewoners. De beken zorgden voor drinkwater en vis. In de broekgronden groeiden wilgen, elzen, essen en eiken. De dunne takken werden gebruikt voor vlechtwerk in omheiningen

en in wanden van boerderijen en om te stoken. Van langere takken werd boerengereedschap gemaakt. De bomen zorgden voor timmerhout.

De beemden (dit zijn ontgonnen broekgronden) leverden hooi en stro. De heide was niet alleen belangrijk voor het weiden van vee. De op de heide uitgezette bijen leverden honing als zoetstof en bijenwas. De bijenwas was belangrijk als grondstof voor verlichting, het waterdicht maken van houten bakjes en het versterken van hoogpezen.

Het geheel van hooggelegen akkers, de beek, broekgronden, beemden en de heide vormde de basis voor een duurzaam agrarisch systeem, dat tot in de 19de eeuw zou blijven bestaan.

Sporen uit de prehistorie

In 1985 vond schrijver dezes in de Molenacker een dichtgestoven ven met tientallen scherven uit de Vroege IJzertijd (775-500 v. Chr.). Hierop volgden er een tweetal opgravingen plaats gehad in de Molenacker, waarbij behalve veel scherven uit de IJzertijd ook een akker en een schuurtje uit die tijd werden aangetroffen. In het Hoekje werden op een akker eveneens IJzertijd scherven gevonden. In 1995 werden tijdens een archeologisch onderzoek enkele houtskoolrijke kuilvullingen uit de Late IJzertijd (200 v. Chr.-0) gevonden. De kuilen bevatten aardewerkfragmenten en stukken verbrande huttenleem. Dit laatste wees op resten van een woning. In deze tijd was er nog geen sprake van een nederzetting of dorp. De boerderijen lagen verspreid over een groot gebied.

In 2000 vonden de amateurarcheologen Ton van Doormaal en Hans Schoenmaker uit Diessen op een hoog gelegen gedeelte in het Reuseldal, geheten de Zijthorst, eveneens sporen uit de IJzertijd. Het betrof een oude akkerlaag met scherven. Hun speciale aandacht voor dit gebied zou leiden tot de ontdekking van een Romeinse nederzetting.

De opgraving

In 1980 waren er al enkele Romeinse scherven gevonden en zelfs een fragment van een Romeinse dakpan. In 1995 werden de aanwijzingen duidelijker en werd op de Alsie een oude akkerlaag gevonden met enkele Romeinse scherven. Waar de bijbehorende nederzetting lag was niet bekend. In 2001 startten werkzaamheden voor de bouw van woningen in het Reuseldal. In de eerste bouwput die gegraven werd, troffen Ton van Doormaal en Hans Schoenmaker een afvalkuil aan met een grote hoeveelheid stukken Romeinse dakpannen, scherven, ijzerslakken en veldkeien. Dit zou kunnen duiden op een villa (een stenen gebouw) of op een tempel.

Deze vondst en de wetenschap, dat de nederzettingen in de Romeinse tijd op de oeverwal dicht bij de beek lagen, was voldoende aanleiding om in samenwerking met de

Ondanks het bar slechte weer was er in oktober 2001 veel publieke belangstelling voor de opgraving.

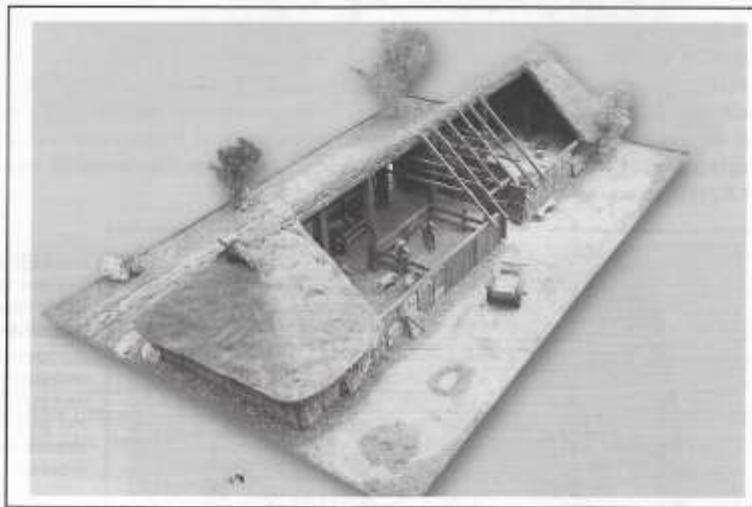
gemeente Hilvarenbeek en het Archeologisch Instituut Vrije Universiteit Amsterdam een opgraving te starten. Op het terrein werden met een graafmachine een aantal sleuven getrokken. De zwarte zandlaag werd weg gegraven tot op de ongestoorde grond. Deze zwarte laag was door de eeuwen heen ontstaan, doordat heideplaggen vermengd met mest op de akkers werden verspreid om de bodem vruchtbaar te maken. In de ongestoorde grond tekenden zich allerlei sporen af. Deze sporen werden getekend, gefotografeerd en uitgegraven.

Frank van Hest, amateurarcheoloog uit Hilvarenbeek, vermeldde in zijn dagrapport van 16-10-2001: "Sleuf 5: veel moestuinbedden, sloten en een boerderijplattegrond met potstal en buitenstaanders, Romeins, potscherven, waaronder een bodemfragment met stempel".

De eerste boerderij uit de Romeinse tijd was gevonden. Het dagrapport van de volgende dag vermeldde: "Sleuf 7: steeds meer sporen van palen en wanden".

Bestudering van deze sporen leidde tot de ontdekking van een tweede boerderij. Hier van werden onder in de paalkuilen nog resten van de houten palen gevonden. Hieruit viel af te leiden, dat deze boerderij op zeker moment verlaten en vervolgens geheel vergaan was.

In totaal werden de sporen van een zestal boerderijen gevonden.

Maquette van een boerderij uit de Romeinse tijd.

Inheems-Romeinse boerderijen

In de boerderijen zullen geen Romeinen gewoond hebben. Het waren lokale bewoners, die met de Romeinse beschaving in aanraking waren gekomen. De resten van hun woningen bestonden uit paalkuilen, wandgreppels en delen van stallen. In de gele grond waren deze te herkennen als respectievelijk bruinrijze ronde en langwerpige verkleuringen. De stallen waren te herkennen aan een zwarte vette grond.

De constructie van een boerderij werd gekenmerkt door een centrale rij zware palen. Deze zware palen waren één tot anderhalve meter diep in de grond geplaatst en droegen het dak, dat van riet of stro was. Oorspronkelijk was de boerderij wel zes meter hoog. De afmetingen van de twee compleet teruggevonden boerderijen waren resp. 27 bij 7,5 meter en 25,5 bij 7,5 meter. De wanden bestonden uit een vlechtwerk van takken, besmeerd met leem. De boerderijen hadden een woon en stalgedeelte. Het stalgedeelte lag aan de oostkant van de woning in verband met de stank van het vee. In het algemeen waren de boerderijen zuidwest-noordoost georiënteerd. De stal werd blijkbaar ook voor het afval gebruikt, gezien de grote hoeveelheid aan vondsten.

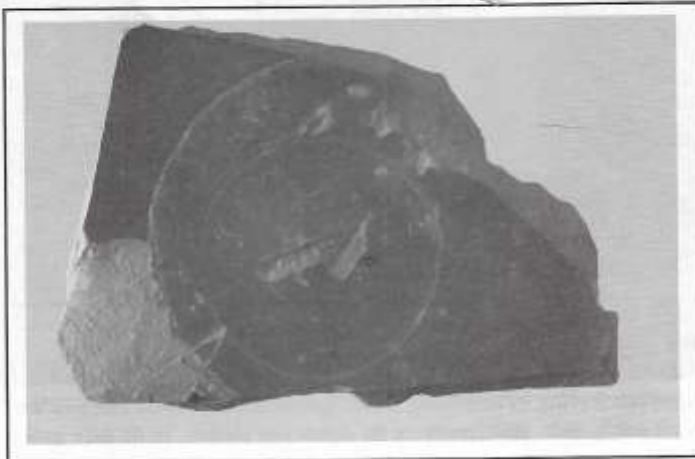
De vondsten

Aardewerk

Aardewerkscherven vormen het grootste aandeel van het vondstmateriaal. Ongetwijfeld hadden de bewoners ook veel houten voorwerpen. Deze vergingen echter in de grond.

Aardewerken potten werden ofwel lokaal gemaakt of ze werden bijvoorbeeld uit Italië of Gallië geïmporteerd. Opvallend is, dat in de oudste boerderij nauwelijks geïmporteerde potten gevonden werden, terwijl deze in de latere boerderijen juist veel voorkwamen. Dit is een aanwijzing, dat de lokale bewoners steeds meer onder de invloed van de Romeinse beschaving kwamen te staan.

Borden, drinkbekers, kruiken en kookpotten werden gevonden. Wrijfschalen, die als een soort vijzel gebruikt werden bij het bereiden van gekruide sauzen. Voorraad-vaten, die voor de opslag van voedsel dienden. Bolle amforen, die oorspronkelijk gevuld waren met olijfolie uit Zuid-Spanje. Bijzonder zijn de fragmenten van zogenaamde "zoutcilinders". In het kustgebied werd zout gewonnen door het laten indampen van zeewater op de kwelders. Het zeezout werd verpakt in kokers en verhandeld. Zout was een eerste levensbehoefte en werd gebruikt bij de bereiding van voedsel en als middel om te conserveren. Zout was erg kostbaar, getuige de relatie met het woord salarius, waarmee in de Romeinse tijd het aan de soldaten verstrekte zoutrantsoen werd aangeduid. Blokjes zout voorzien van een stempel dienden zelfs als betaal- en ruilmiddel. Zeldzaam is een fragment van een terrasigillatabord met het stempel van de pottenbakker Cassius, die in de eerste helft van de tweede eeuw produceerde. Dit fragment komt uit een stal van een huis uit de tweede eeuw. In deze stal zijn ook een tweetal fragmenten van groen geglazuurde kralen, gemaakt van een kwartspasta, gevonden. Vermoedelijk zijn deze in Egypte gemaakt.

Een fragment van terra sigillata, wat betekent 'gestempeld aardewerk'. Elk stuk is meestal in de bodem door de pottenbakker van een naamstempel voorzien. Omdat men van veel pottenbakkers weet waar en wanneer zij werkzaam waren, kan terra sigillata met duidelijke stempels worden gedateerd. (Bron: H. Mandos / A. Kakebeke)

Dit bord draagt het merk van pottenbakker Cassius. Het is een van de zeldzame vondsten in Diessen.

Baksteen

Een raadsel vormen de grote hoeveelheden stukken Romeinse dakpan. Het betreft delen van platte en halfronde pannen (tegulae en imbrices) en tegels. In een stal van een huis werd maar liefst 70 kilo baksteen gevonden. De dakpannen maten 40 bij 60 cm en waren veel te zwaar voor het dak van een houten boerderij. Het is mogelijk dat ze van een stenen gebouw komen, een villa. Bij deze opgraving zijn echter nog geen aanwijzingen gevonden voor een dergelijk gebouw. Waarschijnlijker is dat dit materiaal hergebruikt is bijvoorbeeld voor de verharding van een vloer of voor het maken van een tempeltje of huisaltaar.

Het hergebruik kan aangetoond worden aan de hand van een dakpanfragment met een opmerkelijk stempel. Het stempel vormt de letters LXG. Voor de L staat als decoratie een tak.

Het stempel verwijst naar het Legio Decima Gemina, het Tiende Legioen, bijgenaamd "de Tweeling". Dit legioen was van ca. 71 tot 104 na Chr. gelegerd in Nijmegen. De dakpannen zijn ook in de buurt van Nijmegen gemaakt. Er moet een bijzondere reden geweest zijn voor het vervoer van dakpannen over een grote afstand, dat wil zeggen van Nijmegen naar Diessen. Het is echter ook mogelijk dat het materiaal uit een belangrijke Romeinse nederzetting komt die dichterbij lag, zoals Esch, Sint-Michielsgestel of Hoogeloon.

Fragmenten van Romeinse dakpannen. De naden werden afgedicht met bolle pannen.

Metaalslakken

Langs de Brabantse beken komt veel ijzeroer voor. Ongetwijfeld werd er ook in de Diessense nederzetting aan metaalbewerking gedaan, getuige de grote hoeveelheden metaalslakken die gevonden werden. Door verhitten en hameren van het ijzererts werden ijzer en slak gescheiden. De metaalslak was het afvalmateriaal dat hierna overbleef. Het ijzer werd ook gebruikt als ruilmiddel.

Glas

Er zijn negen fragmenten blauw glas verzameld van minimaal drie kommen. Het betreft zogenaamde ribkommen. De wanden van deze kommen zijn bekleed met verticale ribben. Tevens werd een fragment van een glazen meloenkraal gevonden. Glasvondsten zijn zeer zeldzaam omdat kapot glas ingezameld en omgesmolten werd.

Metaal

Er zijn twee bronzen kledingspelden, zogenaamde fibulae, gevonden. Deze dienden om een mantel dicht te spelden. Als versiering zijn op de spelden lijnen en puntjes aangebracht. In een stal werd ook een bronzen knopje aangetroffen, mogelijk gebruikt als riembeslag. De ijzeren voorwerpen waren spijkers, haakjes en een pijlpunt.

Munten

Tijdens de opgraving zijn twee munten gevonden. Een bronzen munt is waarschijnlijk een 1ste eeuwse as. Een zilveren munt is een denarius en dateert uit de 2de eeuw. Het gaat misschien om een munt geslagen voor Faustina II. Door de aanwe-

zigheid van grote aantallen militairen, die hun salaris in muntgeld uitbetaald kregen, kwam de bevolking voor het eerst in aanraking met geld als betaalmiddel.

Natuursteen

Onder het opgegraven natuursteen bevinden zich wetstenen voor het slijpen van metalen voorwerpen, maalstenen van tefriet, een vulkanisch gesteente en kiezelsteen. Deze kiezelstenen zijn mogelijk gebruikt om voorwerpen te polijsten. Enkele zeer kleine kiezelsteentjes waren voorzien van een vlakke kant. Mogelijk waren dit calculati, dat wil zeggen om te tellen of om er een spel mee te spelen.

Opgegraven scherven van Romeins aardewerk.

Een grafmonument

Een bijzondere vondst vormde een graf uit de Vroege IJzertijd (775-500 voor Chr.). Het betrof een ronde, 40 cm brede greppel met een doorsnede van ca. 6 meter. Om een dode te cremen werd een brandstapel aangelegd. De dode werd met kleding en bijbehorende sieraden verbrand. Naderhand werden de beenderresten van de dode verzameld en in een urn of zak in een kuil gedeponneerd. Rond de begraafing werd een greppel gegraven. Het zand werd samen met heideplaggen binnen de greppel opgeworpen tot een heuveltje. In de greppel zijn 66 scherven aangetroffen van handgevormd aardewerk. Mogelijk waren dit latere bijzettingen in het graf of waren het bijgaven die later, bijvoorbeeld bij plechtigheden ter nagedachtenis van de overledene, geplaatst waren. Het kan ook zijn, dat bij de begrafenis potten ritueel gebroken werden en in de greppel gelegd werden. Complete potten werden namelijk niet aangetroffen.

De term "urnenvelden" duidt een soort van begraafplaatsen in Europa aan uit de Late Bronstijd (1100-775 v Chr.) en Vroege IJzertijd (775-500 v Chr.). Het aantal begravingen in een urnenveld kon in de loop van enkele eeuwen tot vele tientallen en vaak enkele honderden oplopen. In Hilvarenbeek werd op het Laag Spul een urnenveld met tientallen graven uit de Late Bronstijd opgegraven. Het graf op de Zijthorst kan ook onderdeel zijn van een urnenveld. Dit zou zich dan moeten bevinden onder een naastliggend weiland.

De Romeinse nederzetting

Op 30-10-2001 vermeldde Frank van Hest in zijn dagrapport: "11.00 uur, ook sleuf 7 dichtgegooid". Na zestien werkdagen kon een belangrijk hoofdstuk aan de Diessense

geschiedenis worden toegevoegd. Op een hoog gelegen terrein, dicht bij de Reusel werden de resten van een Romeinse nederzetting gevonden. Er kon maar een beperkt gebied opgegraven worden. De nederzetting moet groter zijn geweest, vermoedelijk zette zij zich in noordoostelijke en zuidwestelijke richting voort. De nederzetting zal gelijktijdig uit 2 tot 4 huizen bestaan hebben. Gezien de levensduur van de huizen (30 tot 35

*Blauwkleurige scherven
Romeins glaswerk. De
rechterrij, van boven
naar beneden: een
knopje, twee fibulae
(spelden) en kraal van
een sieraad.*
Bron: AJVU

jaar) en de bewoningsduur van waarschijnlijk twee eeuwen zijn er in de nederzetting een 20-tal woonstalhuizen te verwachten. Van bijgebouwen zijn enkel zes paalgaten van een spieker, een voorraadschuurtje, gevonden. Toch zijn er nog veelsoortige sporen te verwachten, zoals van schuren, werkplaatsen voor ambachtelijke activiteiten, waterputten, moestuinen, graven en mogelijk zelfs van een rituele ruimte.

De huizen lagen dicht bij elkaar. Het doel van deze planmatige aanpak was om de waterhuishouding voor de gehele nederzetting in één keer op orde te brengen. De vele naar de beek lopende sloten wezen hierop. Misschien werd de hele nederzetting omsloten door een brede sloot en mogelijk een lage wal. Op deze wal stond een doornhaag, die loslopend wild buiten moest houden. Bovendien hadden greppel en wal een symbolische functie, namelijk als herkenbare afbakening van de leefruimte van een gemeenschap.

Zo'n gemeenschap bestond uit enkele families en een dorpsoudste of clanleider. Deze clanleider vormde de schakel tussen de dorpingen en de Romeinse autoriteiten. Hij organiseerde het landbouwbedrijf van de gemeenschap. Dit bedrijf was gericht op de grote vraag naar landbouwproducten voor het Romeinse leger. Ook regelde de clanleider de recrutering van hulptroepen voor het Romeinse leger. De levering van soldaten was een vorm van belasting, die de lokale bevolking - in dit geval de Texuandriërs - moesten voldoen.

Het is een aantrekkelijke gedachte het huis waarin de rijkste vondsten zijn gedaan toe te schrijven aan zo'n clanleider. Het huis, dat 8 meter breed was, dateerde uit de jaren 150-

175 na Chr. In dit huis werd een grote hoeveelheid dakpannen gevonden, o.a. met het Stempel LXG, veel luxe importaadewerk, glasfragmenten, bronzen mantelspelden en een zilveren munt. De aanwezigheid van een groot aantal zoutcilinders bewijst, dat hij een welvarend man was en mogelijk in zout handelde. Deze bewoner was al behoorlijk geromaniseerd, misschien had hij zelfs gediend in het Romeinse leger. Het zwaartepunt van de bewoning in het Romeinse Diessen lag in de tweede eeuw, hoewel er ook aanwijzingen waren van bewoning in de eerste en in het begin van de derde eeuw.

Diessen na de Romeinen

Zoals op veel plaatsen in Noord-Brabant werd de nederzetting in de loop van de derde eeuw verlaten. Het Romeinse Rijk verkeerde in een politieke crisis. Grenstroepen werden aan de verdediging onttrokken. De verzwakte defensie was niet in staat de binnenvallende Germaanse stammen te weerstaan. Brabant was het toneel van een op een neer golvende strijd.

Het is niet onwaarschijnlijk dat Frankische kolonisten, die de plaats van de Texuandriërs hadden ingenomen, zich op een plaats vestigden waar zich nog zichtbare resten uit de Romeinse tijd in het landschap bevonden. Deze kolonisten hebben in ieder geval ook sporen nagelaten. Zowel op de Alsie als in de Kerkstraat zijn scherven gevonden uit de Merovingische (6de en 7de eeuw) en de Karolingische periode (8^e en 9de eeuw). Deze nederzetting lag op de heuvel. In 712 schonk de Frankische grootgrondbezitter Engelbert een hoeve aan de bisschop Willibrord. In 713 schonk Ansbald zes hoeven. Toen Willibrord in 726 zijn bezittingen aan de door hem bestuurde abdij van Echternach schonk had hij het over de villa Diessen (villa=dorp). Het was mogelijk dat er toen al een kapel of kerk stond, gelet op het feit, dat bij de schenking van Engelbert de priester Docfa als getuige aanwezig was.

In de 12de of 13de eeuw verschoof de kern van het dorp naar het Laar. Hier werden op een lager gelegen stuk grond tussen de oeverwal en de oude hooggelegen akkergronden de boerderijen rondom een driehoekig plein gesitueerd: een zogenaamde plaatse. De oude akkers bleven tot in de huidige tijd in gebruik. Tot in de jaren '50 was dit agrarische systeem, dat bijna 3000 jaar oud was, nog zichtbaar, zij het dat veel sporen onder de grond verdwenen. De Romeinse nederzetting, die op de Zijthorst is gevonden, vormde de ontbrekende schakel tussen de prehistorische en moderne tijd.

Afsluiting

Was Diessen nu het Deusone van Keizer Postumus, was hier het regione Francorum waar de veldslag uit 370 na Chr. zich afspeelde? Op deze vragen zullen we wellicht nooit antwoord krijgen. Toch blijft de intrigerende vraag bestaan, waarom juist deze plek de Romeins-Keltische riviernaam Deusone kreeg. Was het enkel de ligging of lag er toch een belangrijke villa of een tempelcomplex, zoals dat bij de uitmonding van de Dieze in de Maas ook gevonden is. Rondom de nederzetting ligt nog veel terrein onbebouwd. Dit gebied zal of als archeologisch monument beschermd moeten worden of er moet verder archeologisch onderzoek verricht worden.

Bronnen: De foto's zijn merendeels gemaakt door Marieke Drijver-van Hest en Cees van Bijsterveldt. Verder zijn illustraties ontleend aan het Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit (AIVU).

- H Siemons e.a. (AIVU), Archeologisch onderzoek aan de Zijthorst te Diessen
- A Janssen, Archeologisch onderzoek in het ruilverkavelingsgebied 'de Hilver'
- T de Jong, Proefopgraving op de Alsie te Diessen
- Aantekeningen F van Hest
- J Bloemers e.a. Verleden Land
- GJ Verwers, Noord-Brabant in pre- en protohistorie
- N Roymans en F Theuws, Een en al zand
- T Caspers, De hand van de mens in het landschap
- A Van Doormaal en W Vennix e.a., Hers en geens dur Diessen, deel 3